

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

1770 - 2000

ΤΑ ΝΕΑ

**ΠΑΡΑΓΩΓΗ:
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ**

Creative Art Director ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΑΣ Art Director ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΡΤΗΣ
Χαρτογράφηση ΠΩΡΤΟΣ ΚΟΛΑΜΠΑΣ Επιμέλεια παραγωγής ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΣΑΛΑΚΗΣ
Διεύθυνση παραγωγής ΘΑΝΟΣ ΜΟΣΧΟΥΔΗΣ Διορθώσεις ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ
Σελιδοποίηση ΜΑΡΙΝΑ ΔΙΑΚΑΚΗ - ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΠΕΛΛΟΥ
Pre-Press MULTIMEDIA A.E. Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία ΙΡΙΣ Α.Ε.Β.Ε.

**Copyright 2003 © «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο**

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της.
Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης
(που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου,
με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»
Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα. Τηλ. 210 3891800 - fax: 210 3836658. web: www.ellinikagrammata.gr

Βιβλιοπωλεία

- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ. 210 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα. Τηλ. 210 3211246 • Χρήστου Λαδά 9

Κεντρική διάθεση

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα. Τηλ. 210 3302033 - fax: 210 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη. Τηλ. 2310 500035-9 - fax: 2310 500034
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα. Τηλ. 2610 620384 - fax: 2610 272072

ISBN 960-406-540-8
set: 960-406-539-4

ΤΑ ΝΕΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1770 - 2000

5ος
ΤΟΜΟΣ

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑΣ, 1871-1909

Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Ελληνισμού

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

1770 - 2000

Σχεδιασμός - Διεύθυνση Έκδοσης

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ *Ιστορικός*

Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Γραμματεία Σύνταξης

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΖΑΚΗΣ *Ιστορικός*

Διδάσκων Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Επιμέλεια Εικονογράφησης

ΤΑΣΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ *Ιστορικός*

ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥ 5ου ΤΟΜΟΥ ΣΥΝΕΡΓΑΣΘΗΚΑΝ ΟΙ:

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ	<i>Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας</i>
ΜΑΡΩ ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ - ΑΔΑΜΗ	<i>Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο</i>
ΙΩΛΗ ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΥ	<i>Ερευνήτρια στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.</i>
ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΛΑΧΑΚΗΣ	<i>Δρ. Ιστορίας των Επιστημών</i>
ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ	<i>Αναπληρωτής Καθηγητής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης</i>
ΑΛΕΞΗΣ ΔΗΜΑΡΑΣ	<i>Ιστορικός της Εκπαίδευσης, Επίτιμος Δρ Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας του Υπουργείου Παιδείας</i>
ΘΑΝΑΣΗΣ ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ	<i>Επίκουρος Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Πειραιά</i>
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ	<i>Διευθυντής Ερευνών στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.</i>
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΤΡΟΕΦ	<i>Αναπληρωτής Καθηγητής στο Haverford College των ΗΠΑ</i>
ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΚΟΝΟΡΤΑΣ	<i>Αναπληρωτής Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας</i>
ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΟΥΡΙΑ	<i>Ιστορικός Τέχνης, Συνεργάτης στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.</i>
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ	<i>Δρ. Ιστορίας, Εκπαιδευτικός</i>
ΛΙΝΑ ΛΟΥΒΗ	<i>Επίκουρη Καθηγήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης</i>
ΝΙΚΗ ΜΑΡΩΝΙΤΗ	<i>Δρ. Ιστορίας, διδάσκουσα στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο</i>
ΗΒΗ ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ	<i>Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης</i>
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ	<i>Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων</i>
ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ	<i>Δρ. Ιστορίας, διδάσκουσα στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο</i>
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΙΟΥ	<i>Δρ Ιστορίας, Συνεργάτης του Κ.Ε.Ε.Κ., διδάσκων στο Πανεπιστήμιο Κύπρου</i>
ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΗ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ	<i>Καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο</i>
ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ	<i>Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης</i>
ΜΑΡΙΑ ΡΕΠΟΥΣΗ	<i>Επίκουρη Καθηγήτρια στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης</i>
ΚΑΙΤΗ ΡΩΜΑΝΟΥ	<i>Μουσικολόγος, Επίκουρη Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών</i>
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΠΑΘΗΣ	<i>Ομότιμος Καθηγητής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών</i>
ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ	<i>Δρ. Ιστορίας</i>
ΚΑΙΤΗ ΑΡΩΝΗ - ΤΣΙΧΛΗ	<i>Καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο</i>
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΡΙΜΗ - ΚΥΡΟΥ	<i>Δρ. Ιστορίας, Εκπαιδευτικός</i>
ΤΖΕΛΙΝΑ ΧΑΡΛΑΥΤΗ	<i>Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου</i>

Για την εικονογράφηση του έργου ευχαριστούμε θερμά:

Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Μουσείο Μπενάκη, ΓΑΚ - Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, Εθνική Πινακοθήκη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Κέντρο Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού / Ακαδημία Αθηνών, Βιβλιοθήκη Μπλεών Πηλίου, Εκδόσεις Ολκός, Εκδοτικό Οίκο Μέλισσα, Εκδοτικό Οίκο Θεμέλιο, Αναγνωστική Εταιρεία Κέρκυρας, Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα (Θεσσαλονίκη).

Εικόνα εξωφύλλου:

Χαρίλαος Τρικούπης (1914). Παστέλ του Παύλου Μαθιόπουλου. Το πρωτότυπο ανήκει στη συλλογή της Βουλής των Ελλήνων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Πολιτική

ΝΙΚΗ ΜΑΡΩΝΙΤΗ:	Η εποχή του Γεωργίου Α'	9
	<i>Πολιτική ανανέωση και αλυτρωτισμός</i>	
ΛΙΝΑ ΛΟΥΒΗ:	Το εθνικό ζήτημα	37
	<i>«Σλαβικός κίνδυνος» και ελληνική εξωτερική πολιτική</i>	
ΗΒΗ ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ:	Πολιτικοί θεσμοί	45
	<i>Η οργάνωση της διοίκησης 1871 - 1909</i>	

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Οικονομία

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ:	Η ελληνική οικονομία	55
	<i>Η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού, 1871 - 1909</i>	
ΘΑΝΑΣΗΣ ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ:	Η αγροτική οικονομία	71
	<i>Όψεις της αγροτικής ανάπτυξης</i>	
ΚΑΙΤΗ ΑΡΩΝΗ-ΤΣΙΧΛΗ:	Το αγροτικό ζήτημα	79
	<i>Κοινωνικοί αγώνες στην ελληνική ύπαιθρο</i>	
ΤΖΕΛΙΝΑ ΧΑΡΛΑΥΤΗ:	Η εμπορική ναυτιλία	91
	<i>Η μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια</i>	
ΜΑΡΩ ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ - ΑΔΑΜΗ:	Ο Αστικός χώρος 1871 - 1909	107
	<i>Πολεοδομία - Αρχιτεκτονική</i>	

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Εκπαίδευση, Ιδεολογία, Κοινωνία

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ:	Το Πανεπιστήμιο	129
	<i>Η εξέλιξη του Θεσμού 1871 - 1911</i>	
ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΛΑΧΑΚΗΣ:	Οι επιστήμες 1871 - 1909	139
	<i>Επιστήμονες, Σχολές και Εργαστήρια</i>	
ΑΛΕΞΗΣ ΔΗΜΑΡΑΣ:	Η εκπαίδευση 1871 - 1909	153
	<i>Α. Ελληνικές πραγματικότητες και μεταρρυθμίσεις</i>	
ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ:	Η εκπαίδευση 1871 - 1909	167
	<i>Β. Τα ελληνικά σχολεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία</i>	
ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΗ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ:	Ιδεολογικές διαδρομές	171
	<i>Πολιτική γλώσσα και κοινωνία 1871 - 1909</i>	
ΜΑΡΙΑ ΡΕΠΟΥΣΗ:	Το φύλο των γυναικών	187
	<i>Έμφυλες ομάδες και γυναικείες διεκδικήσεις</i>	

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Τέχνες

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΠΑΘΗΣ:	Το θέατρο 1871 - 1909	199
	<i>Η εδραίωση της επαγγελματικής σκηνικής τέχνης</i>	
ΚΑΙΤΗ ΡΩΜΑΝΟΥ:	Η μουσική 1871 - 1909	219
	<i>Από την παράδοση στο αστικό πρότυπο</i>	
ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ:	Λογοτεχνία και διανόηση	231
	<i>1880: Μια καινούρια γενιά στο προσκήνιο</i>	
ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΟΥΡΙΑ:	Η Τέχνη 1871 - 1909	247
	<i>Τα χρόνια της ωριμότητας</i>	

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Ελληνισμός Διασποράς

ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ:	Μακεδονία 1871 - 1909	261
	<i>Από τη Βουλγαρική Εξarchία στο Κίνημα των Νεοτούρκων</i>	
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ:	Κύπρος 1878 - 1909	285
	<i>Η πρώτη περίοδος της βρετανικής αποικιοκρατίας</i>	
ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ:	Η Θράκη 1871 - 1909	297
	<i>Η εποχή των ανταγωνιστικών εθνικισμών</i>	
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ:	Ήπειρος 1871 - 1912	309
	<i>Η ύστερη οθωμανική κυριαρχία</i>	
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ:	Κρήτη 1871 - 1913	327
	<i>Το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας</i>	
ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΚΟΝΟΡΤΑΣ:	Η Οθωμανική Αυτοκρατορία	343
	<i>Έλληνες, Οθωμανοί και Εθνικά Κινήματα 1876-1908</i>	
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΤΡΟΕΦ:	Η νέα Διασπορά	365
	<i>Α. Η μετανάστευση στις ΗΠΑ</i>	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΡΙΜΗ - ΚΥΡΟΥ:	Η νέα Διασπορά	373
	<i>Β. Ελληνικές παροικίες στην Αίγυπτο</i>	

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ

Ξένοι περιηγητές στον ελληνικό χώρο

ΙΟΥΛΗ ΒΙΓΤΟΠΟΥΛΟΥ:	Οι ταξιδιώτες το 19ο αιώνα	385
	<i>Ένα πολυμορφικό αφήγημα</i>	

I.

ΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ

ΕΝΑ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ

Τα περιηγητικά κείμενα (15ος-19ος αι.) αποτελούν ένα πολύ πλούσιο υλικό, όπου προσωπικές αυτοψίες αλλά και θεωρητικές γνώσεις, οράματα ή ιδεολογίες που συγκρούονταν με εμπειρίες, συνέθεταν στερεότυπα, τα οποία αλληλοτροφοδοτούσαν την περιηγητική γραμματεία. Η πολυεδρικότητα του θέματος με τις υποκειμενικότητες των συγγραφέων, ταξιδιωτών και μη, που τις περισσότερες φορές εκπροσωπούν πολιτικές τοποθετήσεις, ιδεολογίες με ορίζοντες πλατύτερους από σύνορα κρατών, καθορίζει και τον τρόπο ανάγνωσης των έργων αυτών. Διαχωρίζοντας το υποκειμενικό από το αντικειμενικό και ανασυνθέτοντας το πραγματικό ή το φανταστικό για χώρους και πρόσωπα της νεότερης ιστορίας, αποποιούμεθα την απλή πληροφοριακή τους εκμετάλλευση.

Το ταξιδιωτικό ρεύμα

Το ταξιδιωτικό ρεύμα προς τον ελληνικό κόσμο, μετά την «απλοϊκότητα» του 15ου αι. οδηγήθηκε, μέσα από την «ακαταστασία» των θεωρητικών γνώσεων και το βομβαρδισμό των εντυπώσεων του 16ου αιώνα στην «αδημονία» και τον υποσχόμενο πλούτο του 17ου αι. Μαζί με την απλυστία και την παρόρμηση, που εξακόντισαν η αρχαιολατρία-αρχαιομανία-αρχαιοθηρία αφ' ενός και η «υπεροψία» της γνώσης του Διαφωτισμού αφ' ετέρου το 18ο αι., το ταξιδιωτικό ρεύμα το 19ο αι. κατέληξε στην επιστημονική και εξειδικευμένη κατάταξή του.

Με την είσοδο του 19ου αιώνα ανατρέπονται τα στερεότυπα στα περιηγητικά κείμενα. Άλλοτε πήγαινε ο άνθρωπος προς τις ειδήσεις, τώρα είναι η εποχή που οι ειδήσεις έρχονται σε αυτόν (Δημαράς, 1982). Η ποικιλία και το πλήθος των ανθρώπων, των καταστάσεων, των γεγονότων και των ιδεών που κινούνται και μετακινούνται, συναντιούνται και ανταλλάσσουν, πιστοποιούν ότι η αυξανόμενη ένταση και το εύρος του ρεύματος προς τον ελλαδικό χώρο δεν θα επέφερε μονοσήμαντα αποτελέσματα. Τώρα οι συνθήκες έχουν ωριμάσει. Δεν υπάρχει μόνο ο περιηγητής-συγγραφέας και το θεωρητικό-ιστορικό παρελθόν ή το μνημειακό παρόν. Τώρα είναι αντιμέτωποι ο περιηγητής-συγγραφέας και το κοινό του. Τεχνικοί, αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, διπλωμάτες, ανταποκριτές, ζωγράφοι, λογοτέχνες έχουν ανοιχτό πια δρόμο για κάθε αναζήτηση και εξειδίκευση. Η μαζική μετακίνηση εισβάλλει, χάνεται η προσωπική περιπέτεια, η αρχαία σοφία διαθλάται στην καθημερινότητα και η Ανατολή γίνεται ψυχαγωγία.

ΤΑ ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ ΤΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, 1864.

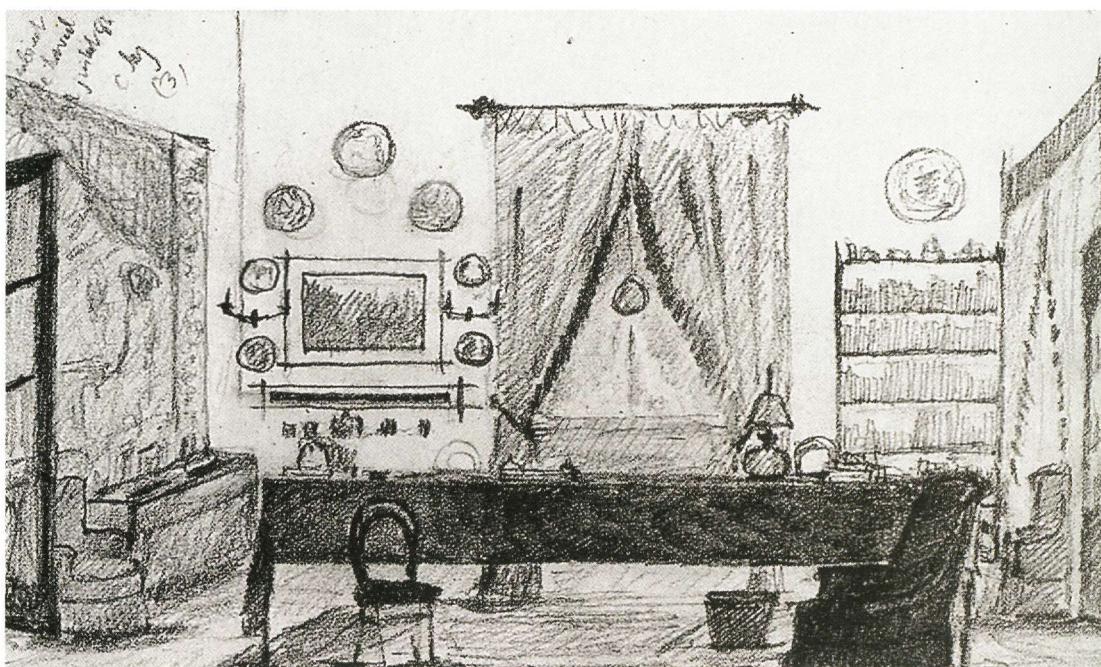
Δημοσιεύθηκε στο βιβλίο της Φανής - Μαρίας Τσιγκάκου *Η Ελλάδα του Edward Lear* από τις συλλογές της Γενναδείου, Θεσσαλονίκη, 1977, σ. 211.

ΤΗΣ ΙΟΥΛΗΣ
ΒΙΠΤΟΠΟΥΛΟΥ

**ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ
ΠΡΕΣΒΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ.**

Δημοσιεύεται στον
κατάλογο
*The Library of Henry
Myron Blackmer II,*
Λονδίνο, Sotheby's,
1989, εικ. 1349.

Η περίοδος αυτή σηματοδοτεί και την άψιμη καρποφορία των περιηγητικών κειμένων, τα οποία καλλιεργούν ταυτόχρονα και την αμφίδρομη σχέση, που τροφοδοτήθηκε βαθμιαία από το 15ο ως τα μέσα του 19ου αιώνα, και προβάλλει μία κλιμακωτή γνώση, που καλλιεργείται σαν αλυσιδωτή αντίδραση: περιηγητής, ταξίδι, χρονικό και ανάγνωσή του από τον επόμενο περιηγητή-συγγραφέα, νέο ταξίδι, καινούριο κείμενο κ.ο.κ. Το 19ο αι. είμαστε αντιμέτωποι με κείμενα όπου συναγωνίζονται η λογοτεχνική παρουσίαση με την πολυεδρικότητα από τα πολιτικά και πνευματικά ρεύματα της εποχής· όπου συναγωνίζονται οι προϋπάρχουσες γνώσεις των ταξιδιωτών με τις εμπειρίες τους, εμπλουτισμένες με γραφικά στιγμιότυπα του καθημερινού βίου των εγχωρίων πληθυσμών ενώ οι αντιδράσεις τους στα ποικίλα ερεθίσματα που δέχονται δεν υποκρύπτονται στα γραπτά τους.

Η είσοδος του 19ου αιώνα σφραγίστηκε με το αποτύπωμα του Σατωβριάνδου. Ο προοδευτικός, πέρα από την κλασικιστική παράδοση και βαθιά θρησκευόμενος λόγιος και ταξιδιώτης, διαλογίζεται εμπνευσμένα στον τόπο του ιδεολογήματός του. Οι επιστημονικές και γνωστικές περιέργειες συντροφεύονται από το ρομαντικό και πλούσιο σε ιδέες και ονειροπολήματα νέο λογοτεχνικό ύφος.

Ποτέ άλλοτε δεν βρέθηκαν συγχρόνως τόσο σημαντικοί και τόσο δραστήριοι ταξιδιώτες στον ελληνικό χώρο όσο το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, οι οποίοι αντικατοπτρίζουν και τα πολλαπλά πρόσωπα του ταξιδιωτισμού. Από τον αναρίθμητο αυτό πλούτο σημειώνουμε:

τον Dodwell (1801, 1805-06) (οι εντός των παρεθένσεων χρονολογίες που ακολουθούν τα ονόματα των ταξιδιωτών δηλώνουν τη χρονολογία του ταξιδιού και όχι τη χρονολογία έκδοσης έργων τους), όπου το τοπίο αναπλάθει την ιστορική μνήμη, η οδοιπορία αναδεικνύει τη σύγχρονη πραγματικότητα και η επιστημονική αναζήτηση οριοθετεί τη γνώση· τον Bartholdy (1803-04), με το έργο που έθιξε κάποιους επα-

**Με την
εισβολή της
μαζικής μετα-
κίνησης, χά-
νεται η προ-
σωπική περι-
πέτεια των
περιηγητών**

ναπροσανατολισμούς στις πολιτισμικές προσεγγίσεις των Ευρωπαίων· τον αιδεσιμώτατο ειδικό στην ορυκτολογία Clarke (1801), με τις αξιοσημείωτες σελίδες για το κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων· τον ακούραστο τοπογράφο αρχαιόλογο Gell (1801,...1811)· το γλαφυρό έμπορο Galt (1809-10)· το Hughes (1812-14), με τα αξιόλογα περί Αλή πασά· του Byron τα ίχνη, τους: Holland (1812-13) με την πληρέστερη πραγματεία για το βίο των Ελλήνων και το δημοσιολογικό αναλυτή των αστικών κέντρων και ένθερμο υποστηρικτή του Αγώνα Hobhouse (1809-10) καθώς και τον ποτισμένο με τη ρομαντική ιδέα ενότητας φύσης, ζωής και τέχνης Stackelberg (1810-13), που αποτύπωσε εικαστικά την αντίληψη της εποχής για τα μνημεία και τους σύγχρονους ανθρώπους.

Πολύτιμο οδηγό για όλους τους μετέπειτα ταξιδιώτες αποτελεί αναμφισβήτητα το έργο του F.C.H.L Rouqueville. Ο Γάλλος γιατρός και

πρόξενος γνώρισε σε βάθος τον ελλαδικό χώρο, τον ανέδειξε και παρέδωσε ίσως το πιο συγκροτημένο κείμενο όσον αφορά τη γεωμορφολογία του τόπου. Με τις άρτια συνδεδεμένες ταυτίσεις τοποθεσιών με τα αρχαία κείμενα, τις εκκλησιαστικές μητροπόλεις και τους οθωμανικούς καζάδες, την αμερόληπτη αφήγηση των πολεμικών γεγονότων και την καθαρότατη εικόνα του οικονομικού μεγέθους των περιοχών, έγινε ο βαθύτερος αναλυτής του ιστορικού τοπίου του ελληνικού χώρου.

Συμπληρωματικά, τα κείμενα του αντισυνταγματάρχη και τοπογράφου W. M. Leake, προϊόν των αποστολών του (1794-1815) στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την εξυπηρέτηση μελλοντικών πολιτικο-στρατιωτικών συμφερόντων των Άγγλων, καταγράφουν με προσεγμένες παρατηρήσεις και λεπτομερειακό ύφος ό,τι σημαντικό έχουν να επιδείξουν οι περιοχές, πάντα με την αντίστοιχη τεκμηρίωση από την αρχαία και λατινική γραμματεία.

Όλοι οι μετέπειτα ταξιδιώτες επηρεάστηκαν βαθύτατα από τα κείμενά τους και έκτοτε αναγνωρίζουμε την πραγματική ανακάλυψη ενός «τόπου»: η οδοιπορία γίνεται τρόπος αναγνώρισης και ανάγνωσης του τοπίου, όπου εντάσσονται τα μνημεία, η ιστορία, οι σύγχρονοι άνθρωποι, οι τεκμηριωμένες πληροφορίες. Η περιδιάβαση ή ο περίπλους επιτρέπουν την αναπόληση, καλλιεργούν την περιέργεια, ανασύρουν τις γνώσεις ενώ το αποκομιζόμενο συναισθημα επισφραγίζει την εμπειρία.

Στο ελληνικό κράτος: ο πολιτικο-κοινωνικός περίγυρος και ο πολιτισμικός διάλογος

Η ανατροπή του πλαισίου εξουσίας που συντελείται με τα γεγονότα της Επανάστασης φέρνει μεγάλο κύμα ταξιδιωτών στο νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος. Είναι πραγματικά εντυπωσιακός ο αριθμός των επισκεπτών και η ανάγκη τους να περιγράψουν λεπτομερέστερα την καινούρια εικόνα που τους παραδίδει ο χώρος. Στα κείμενά τους διαγράφεται μία αστείρευτη φλυαρία, που αγωνίζεται να διαφοροποιηθεί με προσωπικό λογοτεχνικό ύφος, ενώ προσπαθούν να φέρουν στην επιφάνεια εικόνες του περιγύρου αλλά και του συναισθηματικού τους κόσμου. Η ζωή στη νέα πρωτεύουσα καταγράφεται με διεισδυτικές λεπτομέρειες, οι σκιαγραφίες προσωπικοτήτων καταλαμβάνουν σημαντικό χώρο στα κείμενα, οι αρχαιολογικοί χώροι, της Πελοποννήσου κυρίως, συναγωνίζονται στην προσέλκυση επισκεπτών, τα ψυχογραφήματα συμπεριφορών αναμειγνύουν πολιτική και εθνογραφία ενώ το φυσικό περιβάλλον υπερισχύει στους εντυπωσιασμούς τους.

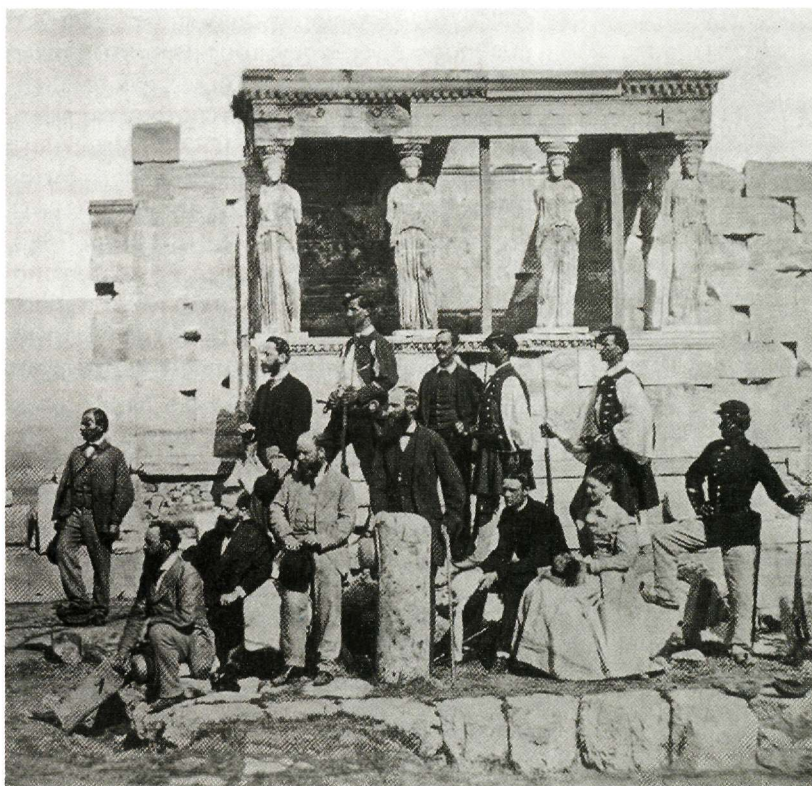
Έτσι οι ιδιωτικές στιγμές και σκέψεις καταγράφονται, όπως και οι συναντήσεις και οι διάλογοι με επώνυμους και ανώνυμους, με ομόδρομους συνοδοιπόρους και άλλους διασταυρούμενους ταξιδιώτες [Estourmel (1832-33)]: ταυτόχρονα η εκδοτική αναγκαιότητα της εικόνας εισάγει τα πρώτα πορτρέτα οπλαρχηγών της Επανάστασης και πολιτικών προσώπων [Hervé (1833)], όπως και η παραμονή στο Ναύπλιο επιτρέπει στα χρονικά γραμμένα *currente calamo*, να διαγράφεται και ο χαρακτήρας του νεαρού μονάρχη μέσα από τα σχόλια του ελληνικού λαού [Aulldjo (1833) και Addison (1835)]. Άλλοι συζητούν τα πολιτικά δρώμενα την περίοδο της άφιξης του Όθωνα ή και την άναρχη περίοδο της έξωσής του [Cornille (1833), Tilley (1861-63)], λογοτέχνες, στρατιωτικοί συνομιλούν και συνθέτουν τα πορτρέτα πολιτικών και δημόσιων προσώπων της αθηναϊκής, κυρίως, κοινωνίας [Davies de Pontes (1833), Malherbe (1843), Grenier (1863c.), Moüy (1880-86)] ή συγγράφουν αναφορές για την κατάσταση των νοσοκομείων και των φυλακών στο νέο κράτος [Appert (1855), Corrigan (1861)]. Ο συγχρωτισμός των επισκεπτών με πολιτικά πρόσωπα, η μακροχρόνια παραμονή τους, οι πολύπλευρες αναζητήσεις αποθέτουν πλούσια αρχεία με σχέδια, πίνακες, ποιήματα, βιογραφίες, οδοιπορικά [οικογένεια Skene (1838-1845)].

Η εφαρμογή του ατμού στα μέσα μεταφο-

ΟΜΑΔΑ ΑΓΓΛΩΝ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΙΣ ΚΑΡΥΑΤΙΔΕΣ.

Φωτογραφία ανωνύμου, π. 1868.

Δημοσιεύθηκε στο βιβλίο του Χάρη Γιακουμή *Η Ακρόπολη των Αθηνών. Φωτογραφίες 1839-1959*, Αθήνα, Ποταμός, 2000, σ. 249.

**ΚΑΦΕΝΕΙΟ «ΑΦΡΟΔΙΤΗ»
ΣΤΗ ΛΙΒΑΔΕΙΑ.**

Δημοσιεύεται στο βιβλίο
του Amand Freiherr von
Schweiger Lerchenfeld
*Griechenland in Wort
und Bild*, Phaidon,
1992.

ράς μετάλλαξε τους πλάνητες ταξιδιώτες βαθμιαία σε μετακινούμενους τουρίστες. Η δυναμική αυτή μετατροπή φέρνει μεγαλόπρεπα την είσοδο της πρώτης ατμοκίνητης θαλαμηγού στα ύδατα της Ανατολής, που οργανώθηκε από το Marchebeus και καταγράφηκε από τον ίδιο και τον J. Giraudeau (1833).

Γεωλόγοι και γεωγράφοι [Vischer (1840), Gaudry (1853, 1855), Bursian (1855), Philippson (1887)] αλλά και μισσιονάριοι εμπλουτίζουν τις ηθογραφικές εκθέσεις τους με επιστημονικά ενδιαφέροντα [Pèguès (1837c.), Crawford (1849), Patterson (1850)] ενώ οι αξιωματικοί της φρουράς [Fenger (1830), Predl (1833-35)] αλλά και ο αυλικός περίγυρος και οι επισκέπτες αυτού [Christiana Lüth (1839-52), Andersen (1841), Frederica Bremer (1859-61), Th. Hansen (1864-65), Stenersen (1873)] σε ημερολόγια που αποποιούνται λόγια στοιχεία, αλλά με νεωτερικές ιδέες και καλοπροαίρετη αντικειμενικότητα, σκιαγραφούν με σαφήνεια τους ανθρώπους του χώρου.

Γερμανοί και Δανοί επιστήμονες και καλλιτέχνες, με πρωταρχικούς στόχους την εισπνοή και μελέτη της αρχαίας ελληνικής τέχνης στην πρωτεύουσα, εισχώρησαν και στον απλοϊκό βίο των σύγχρονων Ελλήνων μέσα από την περιδιάβασή τους στην ενδοχώρα [Hansen (1833-50), Roerbye (1835-36), Stilling (1853), Hettner (1852), Baumgarten (1881-83), Ussing (1882)] ακολουθώντας και ορεινά μονοπάτια [Agnes Smith (1883), Edith Payne (1892)]. Ο Πρώσος μηχανικός F. Aldenhoven τυπώνει σε αθηναϊκό τυπογραφείο χάρτη (1838), τοπογραφικό

της πρωτεύουσας και Δρομολόγιο (1841), που αποτελεί αποκαλυπτική εικόνα της Αθήνας και της Πελοποννήσου, προσομοιάζοντας με μία εκ των ένδον καταγραφή δημογραφικών και κοινωνικών στοιχείων.

Απόηχοι του ρομαντικού ρεύματος σηματοδότησαν το σκέλος του αιώνα που αναδιπλώνει, στις γραφές και το συγγραφικό ύφος, την προσωπική απογοήτευση και τη γενική προκατάληψη και τα οποία απεικονίζονται θαυμάσια στα πιο δυναμικά και πολυσυζητημένα παραδείγματα του 19ου αιώνα [Nerval (1843), Lamartine (1831), Gautier (1851), Renan], όπου προβάλλονται σε τόπο ευμενής οι προσωπικοί μύθοι, οι ανάγκες και με επείγοντα τρόπο η υπαρξιακή κλίση. Τελικά οι αναμνήσεις, τα εύγλωττα ερείπια, τα ξεχασμένα μυστικά, οι κρυμμένες αντιστοιχίες εκφράζονται με δεξιοτεχνικό ύφος αγνοώντας ολοκληρωτικά το πραγματικό. Ενώ οι λογοτέχνες ταξιδεύουν αναζητώντας τη γοητεία της Ανατολής και το όνειρό τους στην πραγματικότητα – το οποίο όμως παραμένει όνειρο λογοτεχνικό – [Flaubert, DuCamp (1850)] ή ακόμα ενσωματώνουν σε κείμενα μυθοπλασίας τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις και μεταλλάσσουν σε λογοτεχνία το ίδιο το ταξίδι [Gobineau (1864-68)], γεννιέται το είδος της «ιδιωτικής συζήτησης» ή του επαγγελματία συγγραφέα ταξιδιών [Kinglelake (1834), Boucher de Perthes (1853), Hill (1845)].

Οι αρχαιολογικές αναζητήσεις [Ulrichs (1843), Witte (1841), Burnouf (1856), Breton (1856)] συμπορεύονται με το ενδιαφέρον για

τον κοινωνικό περίγυρο και το ανθρώπινο δυναμικό, την πολιτική κατάσταση και τις διακυμάνσεις της [Ross (1832-1845), Beulé (1851)] ενώ η σύγκριση αρχαίου και νεότερου πολιτισμού επιτρέπει την συγγραφή έργων όπου συνδυάζονται οδοιπορικά, πρόσφατα γεγονότα και χαρακτηριστικές προσεγγίσεις του ελληνικού λαού [Brandis (1837-39), Curtius (1852)]. Η προσφορά του Buchon (1840-41) στην ιστοριογραφία του μεσαιωνικού ελληνισμού δεν αναιρεί το ενδιαφέρον του για την οργάνωση, την οικονομία και το κοινοτικό σύστημα. Είναι εξίσου έξοχος και στις εθνογραφικές καταγραφές. Ωστόσο, ούτε οι επιτόπιες επιστημονικές μελέτες αναιρούν τις δυνατότητες για συγγραφή γνήσιων ταξιδιωτικών οδοιπορικών [Caignart de Saulcy (1845-69)]· ενώ η βυζαντινή αρχαιολογία αναφαίνεται δειλά [Godard-Faultrier (1855-56)] αλλά στέρεα [Diehl (1898)]. Συλλεκτικές μανιές αρχαιοτήτων συνδυάζονται στο μεσογειακό κλίμα, που ευνοεί και την αποκατάσταση της υγείας [Denison (1848)], η περιήγηση γίνεται αφορμή για σκέψεις περί ιστορίας και θρησκείας των Αρχαίων [Clark (1856)] και τα ιστορικο-αισθητικά δοκίμια συνοδεύουν σημαντικές τοπογραφικές και αρχαιολογικές καταγραφές [Beulé (1850), Colnaghi (1860-61)]. Όταν όμως βολταιρική κλίση παραμέρισε τις αρχαιολογικές προδιαγραφές, αναδείχθηκε ένα πνεύμα φιλελεύθερο και δημοκρατικό, που εκπροσωπούσε την ελευθερόφρονα ευρωπαϊκή σάτιρα. Έτσι, ο Edmond About (1852) στα πολυσυζητημένα έργα του βλέπει κατάρματα την ελληνική πραγματικότητα και καυτηριάζει τα πολιτικο-κοινωνικά προβλήματα που

Η εφαρμογή του ατμού μετάλλαξε τους πλάνητες ταξιδιώτες σε μετακινούμενους τουρίστες

καταπονούν την οθωνική Ελλάδα, παραχωρώντας όμως απλόχερα κατάφαση στο λαϊκό πολιτισμό και το χαρακτήρα των Ελλήνων.

Διπλωματικοί υπάλληλοι – κάποιιοι με ελληνικές ρίζες – αρθρογραφούν για ποικίλα θέματα, διεισδύουν σε άγνωστες τοποθεσίες, πλάθουν τα πορτρέτα πολιτικών και λογοτεχνών του 19ου αι. [Ideville (1867-68), Yemeniz (1852 c.)] ή περιλαμβάνουν σε τιτλοφορούμενες ως ταξιδιωτικές αφηγήσεις οικονομο-πολιτικές αναλύσεις του Ανατολικού Ζητήματος [Senior (1857-58)]. Περισσότερο δημοσιογράφοι παρά ιστορικοί αναμειγνύουν τους ταξιδιωτικούς εντυπωσιασμούς με πολιτικές αναλύσεις και γίνονται έτσι οι προάγγελοι των πολεμικών ανταποκριτών [Crowe (1851)] ενώ απαιτητικοί διπλωμάτες με συντρόφους οξυδερκείς ευαί-

σθητους συγγραφείς ή αναγνωρισμένες προσωπικότητες ευρείας γλωσσομάθειας [Dora d'Istria (1860)] καταθέτουν κείμενα με αποκαλυπτικές τοποθετήσεις [Prokesch-Osten, Puckler-Muskau (1834c.), Thouvenel (1845-50)] και πρωτοφανείς αναλύσεις για τον αρματολισμό [Wyse (1859c.)]

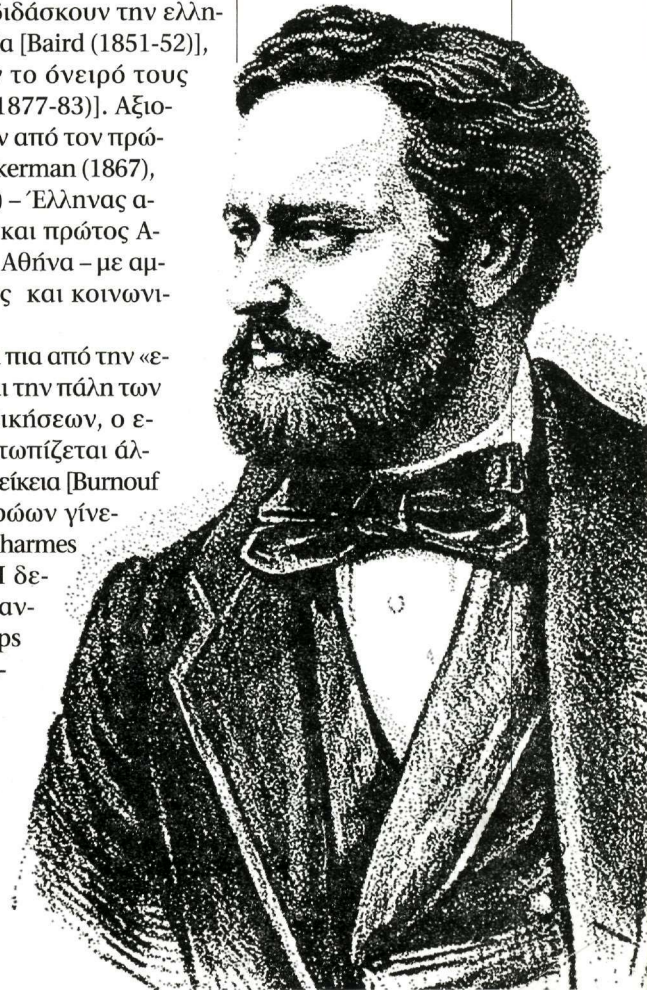
Σε εκκλησιαστικούς οφείλουμε αξιομνημόνευτα έργα, όπου επανέρχεται ένα ύφος δοκιμο ήδη από το 17ο αιώνα αλλά χωρίς την υπεροψία των λόγιων εκείνων κειμένων, και όπου ενσωματώνονται με ασάφεια: μυθολογία, σύγχρονες γεωγραφικές ή και δημογραφικές παράμετροι, φιλολογικές ιστορήσεις και παρατηρήσεις από επιτόπιες περιηγήσεις [Wordsworth (1830-32)] ή έργα σε συνδυασμό βοτανολογικών οδοιποριών με επανατοποθετήσεις σχετικές με την ένωση των δυτικών και ανατολικών εκκλησιών [Michon (1850)].

Οι Αμερικανοί ταξιδιώτες – εκκλησιαστικοί, πολιτικοί, καθηγητές ή δημοσιογράφοι – εισβάλλουν δυναμικά, μετά τους πρώτους φιλέλληνες συμπολίτες τους, με θαλασσίνα ταξίδια [De Vere (1840-43 c.)], παραμένουν ενεργά μέλη της αθηναϊκής κοινωνίας [Emma Pitman (1835-77)], καταφέρνουν τάχιστα να πετύχουν εκδοτικές επιτυχίες τέτοιες που δεν επέδειξε κανένας από τους Ευρωπαίους συνοδοιπόρους τους [Stephens (1835), Colton (1835)] και αναδεικνύονται σε όλα τα είδη συγγραφής [Taylor (1857-58)], μελετούν και διδάσκουν την ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία [Baird (1851-52)], ή απλά πραγματοποιούν το όνειρό τους [Snider (1879), Freeman (1877-83)]. Αξιοσημείωτη περίπτωση, πριν από τον πρώτο επίσημο πρόσβη Ch. Tuckerman (1867), ο G.A. Perdikaris (1837-43) – Έλληνας από τη Βέροια, καθηγητής και πρώτος Αμερικανός πρόξενος στην Αθήνα – με αμφιπρόσπους πολιτικούς και κοινωνικούς σχολιασμούς.

Όταν το κράτος περνά πια από την «εφηβεία» στην ωρίμανση και την πάλη των νέων εδαφικών του διεκδικήσεων, ο εξευρωπαϊσμός του αντιμετωπίζεται άλλοτε ειρωνικά, άλλοτε με επιείκεια [Burnouf (1886)] και η χώρα των ηρώων γίνεται η χώρα των πολιτικών [Charmes (1881), Moréas (1897)]. Η δεκαετία αναδεικνύει έναν ανθρωπιστή, τον G. Deschamps (1885-90), βαθύτατα παρατηρητικό, που αντιλαμβάνεται πόσο σύνθετος είναι ο ελληνισμός, «συνάμα αρχαίος, βυζαντινός και σύγχρονος». Τέλος, οι Ολυμπιακοί Αγώνες

Ο ENTMONT ΑΜΠΟΥ

(1828 - 1885). Γάλλος συγγραφέας και δημοσιογράφος, ήλθε το 1852 στην Ελλάδα ως εταίρος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών. Λιθογραφία από το βιβλίο του Εντ. Αμπού *Η Ελλάδα του Όθωνος, Η Σύγχρονη Ελλάδα, 1854*, Αθήνα, Τολίδης, χ.χ.

(1896) προσελκύουν με τους πολλαπλούς απόηχούς τους [Coubertin, Maurras].

Η μαγική ιδιομορφία του Αιγαιακού Αρχιπελάγους – πολλές γείτονες νήσοι όλες με μοναδικότητες – αναδεικνύει τη μεγαλοσύνη της: ιστορικο-γεωγραφικές μονογραφίες με πλούσιες ανθρωπολογικού τύπου μαρτυρίες [Salvator (Σαντορίνη 1874), Leonhard (Κύθηρα 1899), Newton (Μυτιλήνη 1895), Ehrenburg (Μήλος 1885), Pernot (Χίος 1898-99), Testevuide (Χίος 1877), Vincenz (Τήλος 1900)]· οδοιπορίες που καλύπτουν το χώρο αλλά ουσιαστικά διεισδύουν και στη συνολική έκφραση της ζωής των κατοίκων [Conze (1872), Tozer (1874, 1884) Bent (1885), Dawkins (1906)]. Σε όλα τα κείμενα αναφαίνεται η χάρη της ελληνικής νησιωτικής ταυτότητας και όλοι υποκλίνονται με αισθήματα θαυμασμού, νοσταλγίας, θάμπους και θλίψης.

Στα Επτάνησα και την Κρήτη: πραγματείες και κατ' επιλογήν ωσμώσεις

Το Ιόνιο κράτος τελούσε τυπικά υπό την προστασία της Μ. Βρετανίας, ουσιαστικά όμως υπό την επικυριαρχία της. Έτσι, το ταξιδιωτικό ρεύμα σημαίνει μία επικράτηση κατ' αρχήν των αγγλικής καταγωγής επισκεπτών, που είναι ως επί το πλείστον αξιωματούχοι, διέμειναν αρκετό χρονικό διάστημα και προσέφεραν φιλοξενία και διευκολύνσεις στους περαστικούς συμπατριώτες τους. Οι εκδόσεις τους συνδεδεμένες με το ενδιαφέρον της Βρετανίας για τα υποτελή της νησιά, συχνά αποκτούν το

χαρακτήρα πραγματείας, ένα συνδυασμό ανθρωπογεωγραφίας και ιστορίας ενώ προς το τέλος ο κριτικός λόγος μαζί με κάποια υπεροψία απέναντι στον τοπικό πληθυσμό αντισταθμίζεται από υπερβολικές γλαφυρότητες για το φυσικό κάλλος [Ansted (1863)].

Εκτός από τους παραμείναντες επί μα-

κρόν [Bowen (1847-51), Best (1838c.)] συγγράφοντας πολλά περί των νήσων και τις περισσότερο συναισθηματικές εικόνες [MacLellan Frances (1830-33c.)], τις λόγιες μελέτες για την Ιθάκη [Mure (1838)] ή τις υπερβολές υψηλών ποιητικών εξάρσεων [Liebertrut (1850c)], άλλοι ταξιδιώτες εντάσσουν τα Ιόνια στο πλαίσιο ενός ευρύτερου περίπλου στην ανατολική Μεσόγειο [Milnes (1832), Giraudeau de St. Gervais (1833), Stewart-Vane (1840), Cusani (1840)] ενώ άλλοι συζητούν έντονα τις ξένες επιδράσεις [De Vere (1840-41)] ή καταθέτουν ταυτόχρονα αρχαιολογικά ερωτήματα και έξοχες οικονομικής φύσης και εθνογραφικές καταγραφές [Vischer, (1857), Buchon, (1841)].

Εξαιρέσεις στις επαγγελματικές τους ιδιότητες δεν αποκλείουν ταξιδιωτικά κείμενα όπου συνυπάρχουν κριτικά δοκίμια και φιλοσοφικές σκέψεις με αφορμή παραμονή στην Κέρκυρα [Ferrer (1841), Haurowitz 1870, Grogorovius (1864c.)], η οποία αποτελούσε σταθμό για περιηγήσεις στην Ήπειρο ή την Αδριατική θάλασσα και μαζί με την Κεφαλλονιά αναδεικνύεται τα μέγιστα στο έργο του φυσικού επιστήμονα Al. Mousson (1858). Χωρίς να αδικήσει την επιστήμη του, έδωσε με σαφήνεια το πλαίσιο όπου κυοφορούνταν οι επικείμενες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα το κορφατικό αστικό στοιχείο και τα αγροτικά προβλήματα.

Η ένωση των Ιονίων νήσων με το ελληνικό βασίλειο δεν επέφερε καμία ουσιαστική αλλαγή στην εισροή ταξιδιωτών, μάλλον ανέκοψε τη ροή τους. Εν τούτοις οι αρχαιολογικές έρευνες και οι γεωγραφικές μελέτες βρήκαν πρόσφορο έδαφος [Riemann (1876), Salvator (1885), Partsch (1885...1890), Seillière (1891), Dörpfeld] και η λεπτομερής περιγραφή του φυσικού περιβάλλοντος, οι ιστορικές αναδρομές, τα γραφικά στιγμιότυπα και η «μετάβαση» με αφορμή το ταξίδι σε έναν κόσμο ταυτόχρονα επιθυμητό αλλά πάντα «ξένο» είχαν πάντα τους συνεχιστές τους [Anne Brassey (1874, 75, 78), Warsberg (1870-71), Barrows (1893), Claparède (1897)].

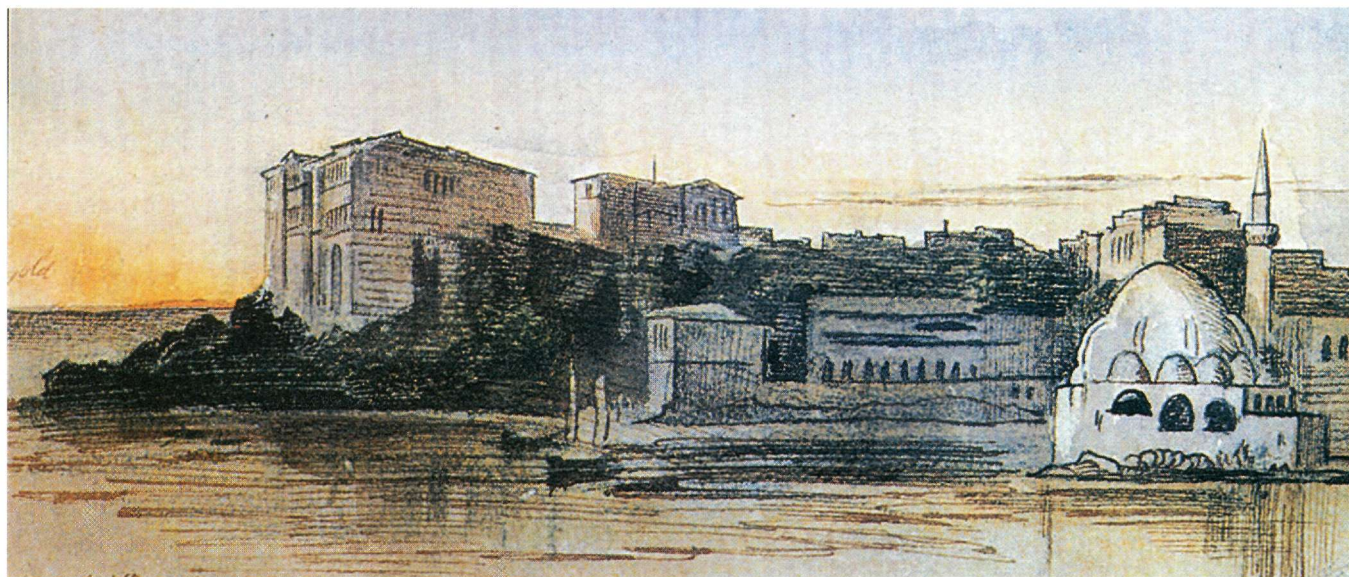
Η Κρήτη μέχρι την Επανάστασή της (1866-69) εκτός από αποστολές [Scott (1833-34)] ή δημοσιογραφικές μετεωρίσεις από την αμερικανική ήπειρο [Taylor (1851-52)] και απόηχους από νθογραφικές και φυσιολατρικές οδοιπορίες [Bourquelot (1861), Elpis Melena (1865, 1868), Anna Vivanti (1865)], δεν προσείλκυσε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των ταξιδιωτών.

Εν τούτοις, αξιοσημείωντες παραμένουν οι μονογραφίες με στόχο: τις βοτανολογικές ιδιαιτερότητες της νήσου [Raulin (1845)]· τη χωρογρα-

ΕΛΛΗΝΕΣ ΙΕΡΕΙΣ.

Ξυλογραφία από το βιβλίο του Christopher Wordsworth *Ελλάδα, Μια Περιπλάνηση στα Τοπία και στην Ιστορία της*, Αθήνα, Εκάτη, 1995, σ. 263.

φική και χωροταξική μελέτη [Spratt (1851-60c.)] εμπλουτισμένη με παραρτήματα γλωσσολογικού περιεχομένου· τις αρχαιολογικές ή επιγραφικές έρευνες [Perrot (1857), Thenon (1857)] και φυσικά το προϊόν ταξιδιού του οικονομολόγου R. Pashley (1834), το οποίο και αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο και πλήρες ανάγνωσμα, που δεν ελλείπει σε τίποτα στα περί την νήσο και τους ανθρώπους της.

Η Κρήτη, λόγω της σημασίας της για τα βρετανικά συμφέροντα, ως σταθμός στο δρόμο για τις Ινδίες, έμπαινε στο στόχαστρο αντικρουόμενων διεκδικήσεων. Έτσι το Κρητικό Ζήτημα διαπερνά τα ταξίδια με αποχρώσεις δημοσιογραφικής ανταπόκρισης [Laurent (1877), Bérard (1897)] χωρίς να παραβλέπονται ειδικά ενδιαφέροντα ή και ο πάντα γεμάτος απρόβλεπτα καθημερινός βίος [Edwardes (1886), Simonelli (1893), Duclot (1897)].

Απροσδιόριστες βλέψεις και νοσταλγίες στις φθίνουσες εικόνες της Ανατολής στο βορειο-ελλαδικό χώρο

Τα βορείως του Δομοκού εδάφη, με την πολυσύνθετη εθνολογική κατανομή, αποτέλεσαν το πιο πρόσφορο έδαφος, για να εξαπλώσουν οι ταξιδιώτες του 19ου αι., κάτω από τον επενδύτη του περιηγητή, την ανάμειξή τους στις αρχαιολογικές, πολιτικές, θρησκευσιολογικές και ανθρωπολογικές έρευνες. Επιτετραμμένοι πρεσβειών, δημοφιλείς διπλωμάτες, αντιπρόσωποι ευρωπαϊκών πολιτιστικών οργανισμών, με πολλαπλές αποστολές, ιεραποστολικές πορείες, με αμείωτο ενδιαφέρον για χειρόγραφα και εκκλησιαστικά κειμήλια [Curzon (1837, 1841), Burgess (1834), Best (1838-39), Smyth (1842-

44), Neyrat (1879), Vanutelli (1887)], προσεγγίζουν το χώρο τις περισσότερες φορές από το βόρειο Ιόνιο, με πρώτο στόχο τα μοναστικά κέντρα (Μετέωρα, Άθως).

Άλλοτε διέρχονται από τις βορειοελλαδικές περιοχές κατευθυνόμενοι προς χώρους εξειδικευμένου, επιστημονικού και νεο-αναφαινόμενου πολιτικού ενδιαφέροντος στη νότια Βαλκανική με τις επερχόμενες εθνικιστικές αναμετρήσεις [Hahn (1858), Bowen (1850), Emily-Anne Beaufort (1863), Barth (1862), Leveleye (1867), Braun (1876) Deschamps (1890), Bérard (1890-1892), Abbott (1900)]. Αξιοσημείωτο παράδειγμα αυτό πρώην φιλέλληνα με ενεργό συμμετοχή, που αντανakλώντας τα βρετανικά συμφέροντα της εύθραστης μετεπαναστατικής εποχής μεταστρέφεται σε τουρκόφιλο διπλωμάτη

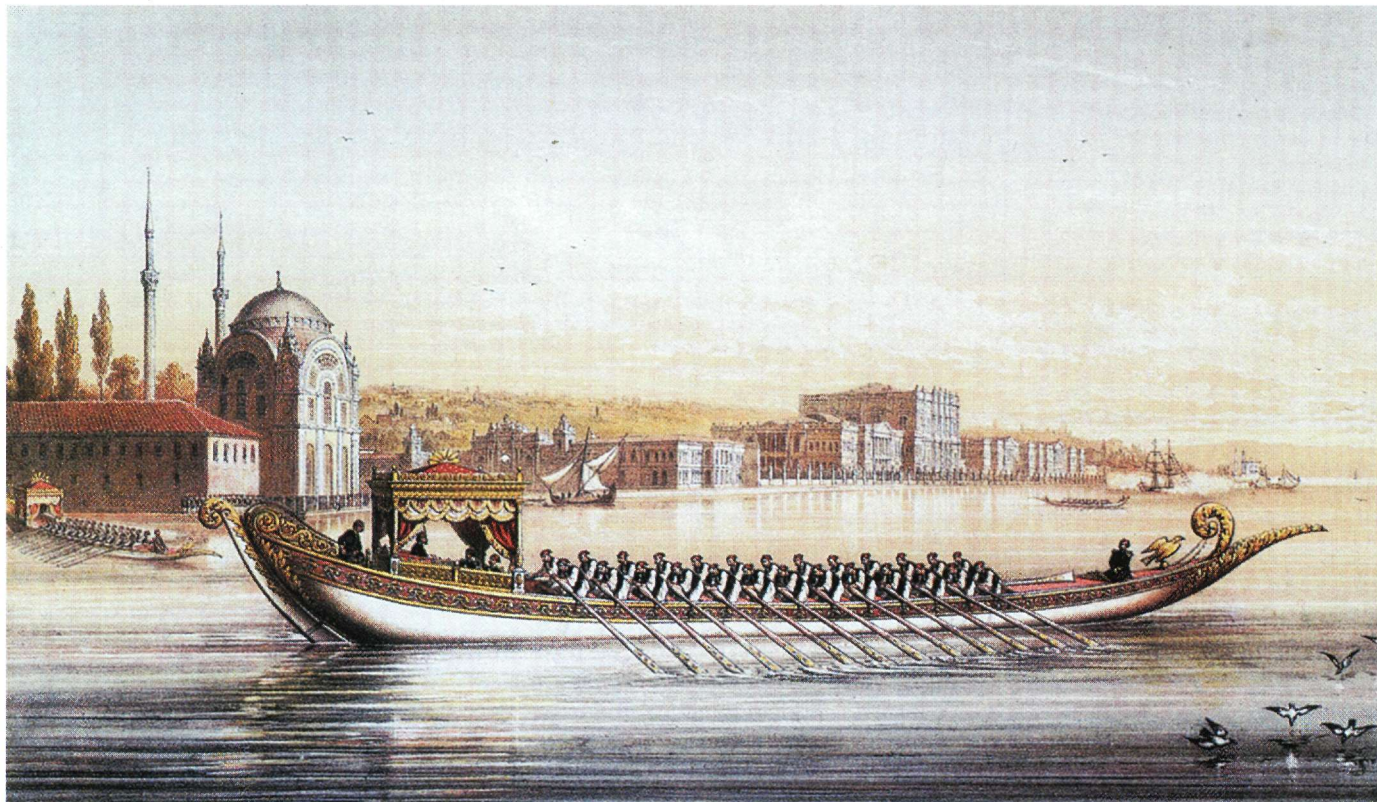
μετά τα ταξίδια του και αποτυγχάνει πλήρως στην ανάλυση των σχέσεων δυτικού και ανατολικού τρόπου ζωής [Urquhart (1827-29, 1830, 1834)].

Οι ποιητικές εξάρσεις με αφορμή την περιήγηση [Milnès (1832)], οι απόηχοι ρομαντικών διαθέσεων αλλά και οι στρατιωτικοί με λογοτεχνικά συγγραφικά ευρήματα [Nicolaidy (1859)] αναζητούν στην ανεξερεύνητη αυτή περιφέρεια ό,τι χαρακτήριζε τη νότια ελλαδική χώρα προεπαναστατικά. Τώρα, εκεί μεν εκδηλώνεται μία έντονη συμμετοχή των ανθρώπων στο πολιτικό γίγνεσθαι ενώ, αντιθέτως, ο βορράς ακολουθεί ακόμη ρυθμούς γνήσια ανατολικούς, βαθιά νωχελικούς και πολυπολιτισμι-

ΧΑΝΙΑ.

Το παλιό λιμάνι.

Δημοσιεύεται στο βιβλίο του Ed. Lear *The Cretan Journal*, Αθήνα, 1984.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΛΕΜΒΟΣ ΣΤΑ ΝΕΡΑ ΤΟΥ ΒΟΣΠΟΡΟΥ.

Χρωμολιθογραφία από
το έργο του J. Brindesi
Souvenir de
Constantinople, Παρίσι,
1855- 1860.

Δημοσιεύεται στον
κατάλογο *The Library of*
Henry Myron Blackmer
II, Λονδίνο, Sotheby's,
1989, εικ. 1169.

κούς με ό,τι αυτά συνεπάγονται [Malherbe (1843), Spencer (1847-50)].

Το νέο πεδίο αρχαιολογικών αναζητήσεων προσελκύει κυρίως Γάλλους και Γερμανούς επιστήμονες, οι οποίοι συνεχίζουν τη γνωστή μέθοδο έρευνας: το αρχαιολογικό ταξίδι. Εργάζονται με τρόπο συστηματικό, τεκμηριωμένο και στις μελέτες τους αναφαίνεται το άγνωστο μεγαλείο του βορειο-ελλαδικού χώρου. Ασχολούνται με την αρχιτεκτονική, την εθνολογία, την ιστορική γεωγραφία και η περιέργεια για τα αρχαία συμβαδίζει με το ζωνρό ενδιαφέρον και τη βαθιά συμπάθεια για τον ελληνικό λαό, που επιθυμεί την ένωση [Delacoulonche (1855), Heuzey (1855-58), Conze (1858), Tozer (1853, 1861, 1865), Dumont (1868), Deville (1867), Diehl (1905-09)].

Η πολιτική ρευστότητα, με την όξυνση της ανατολικής κρίσης και τους πολέμους σε όλη τη διάρκεια της τελευταίας εικοσιπενταετίας, γίνεται η κατευθυντήριος συντεταγμένη όπου βάδισαν ή και απλώς συνέταξαν σχετικά κείμενα εθελοντές και μέλη στρατιωτικών αποστολών [Lami, Marincola-Cattaneo (1897)], ταξιδευτές ανώνυμοι ή ανταποκριτές του Τύπου και μυστικών υπηρεσιών [Chirol (1876-1892), Mille, Rose (1897)]. Όλοι τροφοδοτούν το αναγνωστικό κοινό όχι μόνο με οδοιπορικά αλλά, κυρίως, με άρθρα –τα οποία και εκφράζουν τη βαθμιαία μετάλλαξη των ταξιδιωτικών αφηγήσεων στο νέο μέσο διάδοσης της γνώσης – και

με στατιστικές, χαρτογραφήσεις και εθνογραφικές ή γεωφυσικές μελέτες [Boué, Viquesnel, Kiepert], οι οποίες ευνοούσαν σκοπιμότητες πολιτικές ή εθνικές πέραν των ελληνικών συνόρων.

Κωνσταντινούπολη: μια φαντασμαγορία με αντιθέσεις και συνθέσεις

Εκεί όπου οι πολλοί αμφέβαλλαν ότι υπάρχει μία τόσο φαντασμαγορική θέα· εκεί όπου ο συνδυασμός σφαγών, εισβολών, επιδημιών, μεταρρυθμίσεων και πυρκαγιών δεν αρκούσαν να αναχαιτίσουν την πορεία προς τη βιομηχανική εποχή, τόσο στην υλική όσο και στην πνευματική σφαίρα, στην οποία συρόταν ολοταχώς η Πόλη· εκεί όπου, τα χρώματα και αρώματα λαών και φυλών αναμειγνύονταν με τη φτώχεια και την πολυτέλεια και οι Ευρωπαίοι ένωσαν Ανατολίτες και οι Ανατολίτες Ευρωπαίοι, η παρουσία ξένων στη ζωή της πολιτείας ήταν τόσο μέρος της παράδοσης όσο και το Ισλάμ, που με τις μεταμορφώσεις του είχε σφραγίσει το παρελθόν της. Από τους εκατοντάδες ταξιδιώτες του 19ου αι., εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, όλοι τους επισκέφθηκαν ή παρέμειναν επί μακρόν στην Κωνσταντινούπολη, πόλη των θαυμάτων και των πολιτικών μηχανορραφιών.

Ο Μαχμούτ Β' (1808-1839) εκσυγχρόνισε την Αυτοκρατορία σε μια περίοδο όπου όλα προοιωνίζονταν τη διάλυσή της. Εν τούτοις η

διατήρησή της ήταν για τις ευρωπαϊκές δυνάμεις πολιτική αναγκαιότητα. Τελικά, ο Σουλτάνος μεταμόρφωσε θαρραλέα την πρωτεύουσά του, την κυβέρνησή του και τον ίδιο του τον εαυτό. Οι ξένοι παρατηρητές, σε πολλές σελίδες στα έργα τους αλλά και με πληθώρα χαρακτηριστικών, περιέγραψαν με θαυμασμό και διεισδυτικότητα: τις δυτικές συνήθειες στο σεράι, τον εναγκαλισμό ευρωπαϊκών εθίμων, τους νέους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, το μετασχηματισμό του κυβερνητικού μηχανισμού, τη δραστήρια συμμετοχή των μη μουσουλμάνων υπηκόων στη ζωή της πόλης, και ειδικά των Ελλήνων με την ανάδυση της νεοφαναριωτικής ελίτ, την ίδρυση σχολών (Ιατρικής, Πολυτεχνικής, Στρατιωτικής, Μηχανικής), την επιβολή μέτρων καραντίνας για την πάταξη της πανούκλας, την εμφανέστατη μεταβολή της κοινωνικής θέσης των γυναικών αλλά και την ανασφάλεια και τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από τον εκσυγχρονισμό αυτό καθώς και την κατάρρευση του Μεγάλου Αυθέντη· πάντα χωρίς να παραμελούν τον εντυπωσιασμό τους για ό,τι χαρακτήριζε την Ανατολή (εθνότητες, παζάρια, καϊκια και βαρκάρηδες, τεμένη, μνημεία, γυναίκες, κ.λπ.) και μάλιστα στο ρυθμό μιας κοσμοπολίτισσας πόλης [Walsh (1830-35) και Allom (1836-37c.), Marchebeus (1833), MacFarlane (1847-1848), White (1844), Temple (1835), Auldjo (1833-35), Julia Pardoe (1835), Slade (1849-66), Ubicini (1846)].

Τα κεφαλαιώδους σημασίας μεταρρυθμιστικά αυτοκρατορικά διατάγματα του Αμπντούλ Μετζίτ (1839-1861) – που σηματοδοτούν την περίοδο του Τανζιμάτ – με στόχο τον εκσυγχρονισμό αλλά και την πρόληψη των ξένων παρεμβάσεων, καθόσον η ισχύς και η επιρροή των πρεσβευτών – που θεωρούσαν εαυτούς αλα-

Γάλλοι και Γερμανοί επισημόνες συνεχίζουν ως μέθοδο έρευνας το αρχαιολογικό ταξίδι

ζονικά έχοντες στρατιωτική και τεχνολογική υπεροχή – καθώς και ο κριμαϊκός πόλεμος και όλα τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν στην πρωτεύουσα, αναφέρονται στα γραπτά των ταξιδιωτών με καίριες πολιτικές τοποθετήσεις και σχόλια [Prokesch-Osten (1834c.), Thouvenel (1845-50),

Senior (1857-58), Slade (1849-66), Thouvenel (1856-59), Godard-Faultrier (1855-56), Frossard (1855), Gardey (1862)]. Η Κωνσταντινούπολη διχασμένη μεταξύ αντίρροπων δυνάμεων, της δυναστικής παράδοσης και του εθνικισμού, του καπιταλισμού και του προβιομηχανικού κράτους, του Ισλάμ και του χριστιανισμού, του ρωσικού και του βρετανικού στρατού έκανε έναν ξένο επισκέπτη να σκεφθεί πως η επανάσταση δεν θα αργούσε πολύ [DeAmicis (εκδ. 1877), MacFarlane (1847-48), Benedetti (1851c.), De Moüy (1877)].

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, ΠΑΖΑΡΙ.

Το πολύχρωμο πολυπολιτισμικό πλήθος με την κινητικότητα του και τη μοναδική συνύπαρξη ζωντανίας και καχυποψίας, νωχέλειας και δράσης, που χαρακτήριζε πάντα τη ζωή της οθωμανικής πρωτεύουσας, αναδεικνύονται και εικαστικά από τους ταξιδιώτες. Από το βιβλίο του J. Fr. Lewis Lewis's *Illustrations of Constantinople*. Δημοσιεύεται στον κατάλογο *The Library of Henry Myron Blackmer II*, Λονδίνο, Sotheby's, 1989, εικ. 788.

**ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ,
ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΛΙΜΑΝΙ.**

Τέμπερα του Carlo
Bossoli, 1884.

Τορίνο, Civica Galleria d'
Arte Moderna.

Δημοσιεύεται στο
λεύκωμα *Uno Sguardo
ad Oriente, Il Mondo
Islamico nella Grafica
Italiana dall' Età*

Neoclassica al Primo

Novecento,

Κωνσταντινούπολη,

Istituto Italiano di

Cultura, 1996,

σσ. 120-1.

Σύμβολα της αυτοκρατορικής εξουσίας και της δυτικοποίησης, της επίδειξης και της επιβεβαίωσης, τα νέα πολυτελή παλάτια, κιόσκια και ιδιωτικά ανάκτορα· η ισότητα χριστιανών και εβραίων ευδιάκριτη πια· ο εκσυγχρονισμός της πόλης, που συμβίωνε ταυτόχρονα με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής· η διατήρηση της ισλαμικής επίφασης αντικρύ στην παριζιάνικη γεύση – τόσο στο σκηνικό όσο και στον ψυχισμό του Γαλατά – αναδύονται από όλα τα κείμενα. Η ανθρωποβολή, κυρίως γύρω από τη γέφυρα του Γαλατά, η ανάπτυξη των επικοινωνιών, που έφερε στην πολιτεία τις περισσότερες από ποτέ εθνότητες, το πολύχρωμο πολυπολιτισμικό πλήθος με την κινητικότητα του και η μοναδική συνύπαρξη ζωντάνιας και καχυποψίας, νωχέλειας και δράσης, που χαρακτήριζε πάντα τη ζωή της πρωτεύουσας αναδεικνύονται με γραπτά, που μετουσιώνονται εδώ σε πίνακες ζωγράφων [Lady Hornby (1855-1858), Walsh (1830-35), Julia Pardoe (1835-36), Schaub (1840), Vimercati (1840), De Vere (1843), White (1844), DuCamp (1844), Tchihatchef (εκδ. 1866), Smith (1849), Slade (1849-66), Gautier (1852)].

Ίσως εκεί «στον Βόσπορο, όπου η γλυκύτητα του ουρανού είναι αβάσταχτη» ο J.Reinach (1879), που δεν μοιάζει να τρέφει καμία προτίμηση και καμία αντιπάθεια για κάποιο από τα εθνικά στοιχεία που συνθέτουν το πρίσμα της Ανατολής, συνοψίζει ότι ενώ οι λαοί της Βαλκανικής ξυπνούν, οι Τούρκοι μοιάζει να βυθίζονται σε λήθαργο και Ελλάδα είναι όπου είναι Έλληνες. Έτσι, επί Αμπντούλ Χαμίτ Β' (1876-1909), η σουλτανική εξουσία περιορίζεται εντός των τειχών του νεόδμητου ανακτόρου ενώ ο εθνικισμός διέβρωνε εκτός των τειχών την Αυτοκρατορία. «Ανάμεσα στην Τράπεζα και το

Χρέος, το Χρυσό Κέρας πνιγόταν», το Μακεδονικό Ζήτημα κατέτρυχε όλα τα παλάτια και η Πόλη παρέμενε για όλους τους ταξιδιώτες [Schlumberger (1878, 1879), Schulze-Smidt (1897c.), Lamy (1898)] η αιώνια γοητευτική βασιλίτσα της Ανατολής.

Η άγνωστη Μικρά Ασία

Τη δεκαετία του 1830, ο αρχαιολόγος Charles Texier εκπονεί για πρώτη φορά τη Γεωγραφική, Ιστορική και Αρχαιολογική Περιγραφή των Πόλεων και Επαρχιών της Μικράς Ασίας επιστέφοντας με το έργο του όλες τις προγενέστερες απλοϊκές παρεμφερείς μελέτες. Αρχίζει έτσι η βαθμιαία εισχώρηση των ταξιδιωτών

προς την αχανή ενδοχώρα, ακροβατώντας αρχικά στην αρχαιοελληνική ακτή. Οι πρώτες προσεγγίσεις αποτολμώνται προς τη βιθυνική περιφέρεια ενώ η Μυσία, η Αιολίδα, η Ιωνία και η Λυδία – και αργότερα η Φρυγία, η Καρία, η Λυκία, η Παμφυλία, η Κιλικία – άρρηκτα συνδεδεμένες περισσότερο

**Η Σμύρνη δεν
εξαιρέθηκε
σχεδόν από
κανένα
δρομολόγιο
οποιουδήποτε
ταξιδιωτικού
στόχου**

με αρχαιοθηρίες παρά με ρομαντικές οδοιπορίες – έλκουν διπολικά τους ταξιδιώτες μέσα από το υπερχειλίζον ελληνιστικο-ρωμαϊκό παρελθόν τους και τις εξέχουσες θέσεις των επτά Εκκλησιών της Αποκάλυψης [Walsh (1830-35)/Allom (1836-37c.), Michaud (1830-31)/Poujoulat (1836-38), Arundell (1833), Marmont (1835), Carne (1834), Elliot (1834-35), Grisebach (1839), Oldmixon (1853), Krumbacher (1884-85), Deschamps (1885-1890), Le Camus (1893)].

Πιο τολμηρός ο Sir Charles Fellows εξερευνά τετράκις τη λυκιακή χώρα (1838, 1839, 1841, 1844) κομίζοντας, για άλλη μία φορά υπέρ του βρετανικού κράτους, πλήθος αρχαιοτήτων. Την ιδέα του ακολουθούν και άλλοι ταξιδιώτες – όχι μόνο εξειδικευμένοι – προς τη μικρασιατική ενδοχώρα αλλά και τη μαυροθαλασσίτικη ακτή και έρχονται αντιμέτωποι: με τις υπέρτατες δυσκολίες των συνθηκών ταξιδιού, τη δυσκαμψία ταύτισης των τοπωνυμίων με τις πηγές – λόγω παραφθοράς και αλλαγής – με το βαρύ χαρακτήρα και ρυθμό βίου των διάφορων εθνοτικών ομάδων αλλά και με πρωτόγνωρες εικόνες φυσικού περιβάλλοντος αναζητώντας πάντα την αρμονία φύσης και ποίησης [Moltke (1835), Ainsworth (1835-40), Wilde (1837), Boré (1840), Stuart (1835), Smyth (1842-44c.), Spratt/Forbes (1842), Ross (1844-45), Skene (1845), Tchihatchef (1847-64), Newton (1852-59), Perrot (1861), Hirschfeld (1881), Warkworth (1898)]. Ο F.G. Burnaby (1877) πρωτοτυπεί διασχίζοντας ιππαστί όλη την Ανατολία και ο L. de Launay (1887, 1894) κληροδοτεί έργο όπου το γραφικό τοπικό χρώμα, ο μουσουλμανικός μοιρολατρισμός και οι κλασικές μνήμες συνταξιδεύουν.

Η Σμύρνη, πρότυπο από αιώνες της εμπορικής οδού που οδηγούσε προς τον πλούτο της Ανατολίας, δεν εξαιρέθηκε σχεδόν από κανένα δρομολόγιο οποιουδήποτε ταξιδιωτικού στόχου (εκκλησιαστικού, διπλωματικού, εμπορικού, αρχαιολογικού ή καλλιτεχνικού, ψυχαγωγικού κ.λπ.). Καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση, μία μικρογραφία σχεδόν της Κωνσταντινούπολης, από όπου εκκινούσαν ή κατέληγαν όλες οι περιηγήσεις, είτε προς την ενδοχώρα είτε προς όλο το χώρο ανάμεσα στη μικρασιατική ακτή και τις νήσους. Στις περιγραφές κυριαρχούν ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της πολιτείας με πνεύμονα το λιμάνι της, οι πολύ ζωτανές εικόνες από τη ζωή του εμπορίου, η πολυχρωμία των μειονοτήτων και η συμμετοχή τους στα κοινά [Wolff (1835-38), Michaud (1830-31), Estourmel (1832-33), Valon (1843-45c.), Saulcy (1845), Latour (1845), Reynaud (1844), Tchackeray (1844), Lynch (1847), Oldmixon (1853), Eynaud (1863)].

Με το λόγο και το φως της εικόνας

Η ιστορική αφήγηση δεν έχει νόημα, αν απλά περιορίζεται σε ένα χρονικό γεγονός. Η εικόνα, μέσο επικοινωνίας και αποκάλυψης, μέρος του εξωτερικού χώρου του αποτυπωμένου αλλά και του εσωτερικού κόσμου του καλλιτέχνη είναι ένα εργαλείο μνήμης για κάθε εποχή. Έτσι η Ιστορία πρέπει να έχει και τους κατάλληλους εικονογράφους της. Το χαρακτηριστικό

λοιπόν εντάσσεται στη σφαίρα μιας ιδεαλιστικής αλλά και καιροσκοπικής αντίληψης του κόσμου, όπου υπερισχύουν η εκδοτική στρατηγική και σκοπιμότητα, ο συρμός της εποχής, το πολιτιστικό ή καλλιτεχνικό ρεύμα. Το χαρακτηριστικό αντιμετώπιστηκε ως τεκμήριο μοναδικό για την ιστορία του χώρου αλλά και για ανθρωπολογικού τύπου αποτυπώσεις.

Η αναπαράσταση του χώρου, κύριο προϊόν του περιηγητισμού, πέρασε από τις πρώιμες πανοραμικές απόψεις πόλεων, με εύλογα στοιχεία του φανταστικού (τέλος 15ου-16ου αι.), στις απεικονίσεις με χαρτογραφικό και ζωγραφικό συγχρόνως χαρακτήρα: αντίληψη που προβάλλει την τοπογραφική καταγραφή, που υπηρετεί κυρίως και τη στρατιωτική κατάκτηση των χώρων (17ος αι.). Βαθμιαία μία πολυφωνία εισχωρεί στους λόγους και στόχους ταξιδιού των Δυτικοευρωπαίων ταξιδιωτών αλλά και στις μεθόδους αναπαράστασης (18ος- αρχές 19ου αι.). Η εξελιγμένη τεχνική χαρακτηριστική, οι νέες εικαστικές αντιλήψεις και εκδοτι-

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΟΥ ΧΑΡΕΜΙΟΥ.

Τέλη 19ου αιώνα.

Φωτογραφία της Elisa Zonaro, που έγινε επί Αβδούλ Χαμίτ Β΄ η ζωγράφος της Πύλης και πρωτοπόρος γυναίκα-φωτογράφος εισέδωσε στο χαρέμι αποτυπώνοντας σπάνια θέματα. Από το λεύκωμα *Uno Sguardo ad Oriente, Il Mondo Islamico*, Κωνσταντινούπολη, Istituto Italiano di Cultura, 1996, σ. 239.

ΕΛΛΗΝΙΔΑ ΚΥΡΑ.

Ξυλογραφία του Cesare Biseo.
Ρώμη, ιδιωτική συλλογή.
Δημοσιεύεται στο
λεύκωμα *Uno Sguardo
ad Oriente, Il Mondo
Islamico nella Grafica
Italiana dall' Età
Neoclassica al Primo
Novecento*,
Κωνσταντινούπολη,
Istituto Italiano di
Cultura, 1996, σ. 193.

κές απαιτήσεις, η τεκμηρίωση ανασκαφικών και άλλων γεωφυσικών μελετών και οι λεπτομερείς χαρτογραφήσεις αλληλοτροφοδοτούν τον πλούσιο εικονογραφικό θησαυρό που μας κληροδότησε η μακρόχρονη αυτή περίοδος.

Μεγάλη είναι η συνδρομή των ζωγράφων-περιηγητών το 19ο αι., οι οποίοι αναπαρέστησαν μία Ελλάδα που ήταν στην αρχή ένας άχρονος-νοντός κόσμος και σιγά σιγά αποτυπώνοντας την πραγματικότητα – όπως ο συνδυασμός ηρωικού – θρησκευτικού, κλασικού και ανατολίτικου στοιχείου της Ελληνικής Επανάστασης – ξεδίπλωσαν τελικά τις πιο εντυπωσιακές εικόνες της καθημερινής ζωής. Η ίδια τάση κυριαρχεί και στον όψιμο ή και ώριμο 19ο αιώνα, είτε το επίκεντρο στη θεματική των χαρακτηριστικών είναι το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον είτε το φιλλελληνικό πνεύμα είτε η ρομαντική διάθεση που προτιμά τις τραγωδίες από τους νίκες είτε ο οριενταλισμός – θεματογραφία που πλουσιοπάροχα έθρεψε τά όμματα και τα πνεύματα θεατών. Στους ζωγράφους οφείλουν οι Ευρωπαίοι την πιο διεισδυτική παρουσίαση των ανθρώπινων συμπεριφορών. Στα έργα αυτά αποκαλύπτονται και όλες οι τάσεις

και τα ρεύματα της Ευρώπης στον καλλιτεχνικό, αλλά και στον ευρύτερο γενικά, χώρο του πνεύματος.

Ζωγράφοι, μπορεί ταυτόχρονα αρχιτέκτονες ή καθηγητές – καθένας με την ιδιαιτερότητα της τέχνης του και των προτιμητέων θεμάτων (κτίρια, πολιτικά γεγονότα, φυσικό περιβάλλον, ανθρωπίνος τύπος, ανασκαφικά ευρήματα κ.λπ.), εμπλούτισαν την εικαστική αναπαράσταση του ελλαδικού χώρου [Cole (1833), Chenavart, Rey (1843-44), Rottmann (1834), Latour/De Sinety (1845) Barrington (1845-46), Du Moncel (1843), Wordsworth 1840, Linton 1856, Jerichau-Baumann (1869-70)]. Έργα όπου οι περιγραφές των μνημείων των Αθηνών συνοδεύονται από σχέδια, αποβλέπουν στην ίδια εκδοτική επιτυχία με προγενέστερα παρόμοια για ιταλικές αρχαίες πόλεις [Breton (1859)] και πρωτοπορούν με σχέδια που προέρχονται από φωτογραφικό υλικό [Mahaffy (1875)]. Η Κωνσταντινούπολη με το χαρακτηριστικό σκηνικό τοπίο, που συνέθεταν τόσο οι φυσικές χάρες αλλά και τα μνημεία της, παραμένει μαζί με τους νεοαναδυόμενους χώρους της Μικράς Ασίας πηγή εικαστικής έμπνευσης και χώρος όπου οι πανοραμικές απόψεις συναγωνίζονται επιμέρους θέματα από τη ζωή της πόλης [Allom (1836-37c.), Bartlett (1836-37c.), MacFarlane 1840c., Löffler 1865].

Το Ιόνια νησιά, με εναλλαγές και υπέροχο για τους Ευρωπαίους φως, αποτέλεσαν πλούσια πηγή έμπνευσης για τους ζωγράφους - τα-

**Ζωγράφοι ή
αρχιτέκτονες
εμπλούτισαν
την εικαστική
αναπαράσταση
του
ελλαδικού
χώρου**

ξιδευτές [Smith (1859), Cook 1852, De La Poer Beresford (1853-54)]. Ο πολυσυζητημένος και παραγωγικότερος τοπιογράφος Edward Lear, με μακροχρόνια παραμονή στον ελλαδικό χώρο στα μέσα του αιώνα, απεικόνισε στο προσωπικό ζωγραφικό του ιδίωμα με υψηλή αίσθηση του φωτός,

το ελληνικό τοπίο. Χωρίς προκαταλήψεις, με ειλικρινές ενδιαφέρον απέδωσε την ιστορικότητα του χώρου στη μεταβατική μετεπαναστατική περίοδο.

Τότε ακριβώς, αρχίζει και το φως να γράφει με τη νεότερη τεχνική: εισβάλλει η φωτογραφία. Στα χέρια του χρήστη γίνεται το ευγενές όπλο – η φιλοσοφική λίθος της μνήμης – την ίδια στιγμή που παράγεται και το χαρακτηριστικό, με την όποια παραπλανητική του διάθεση/θέση. Δύο μήνες μετά την επίσημη γέννηση της φωτογραφίας, τον Οκτώβριο του 1839, η Ακρόπολη των Αθηνών θα αποτελέσει τις πρώτες φωτογραφικές εικόνες από την Ελλάδα, λή-

ψεις του ταξιδιώτη Lotbinière. Το 1851, ο Maxime DuCamp ενστερνίζεται το νεωτερικό εργαλείο και φέρνει τις πρώτες καλοτυπίες από το ταξίδι του στην Ανατολή. Το πρωτότυπο μέσο αναπαραγωγής συνυπάρχει με τις φλύαρες, ρομαντικές, νεοκλασικιστικές ή και γραφικές συνθέσεις λιθογραφίας του 19ου αιώνα, από τις τεχνικές της οποίας δανείζεται αρχικά και τη μέθοδο αναπαραγωγής, υποκύπτοντας αναπόφευκτα και στις αδυναμίες της χάραξης. Με εκπληκτική ταχύτητα, που προμηνύει και τα μέλλοντα της τεχνικής/τέχνης αυτής, που κατατέθηκε ως ανέλπιστο πολυτιμότεο κειμήλιο της ιστορίας, παρεισφρουν πρωτότυπα θέματα ή λήψεις: αρχαιότητες, τοπία, άνθρωποι τύποι, κατ'έξοχόν προϊόντα ταξιδιών [Gautier 1854, Weelhouse (1850c.), Normand (1851), Bedford (1862), Bayet (1870c.), Bonfils (1870c.), Elisa Zonaro (c.1890), Barrows (1893)] ενώ οι πόλεμοι σηματοδοτούν την επέλαση της νέας αντίληψης για τη μετάδοση της επικαιρότητας [Turot, Rose (1897)].

Η κρίση και η δικαίωσή τους

Έτσι λοιπόν, το 19ο αι. η λάβρα εισόρμηση των ταξιδιωτών στην ανατολική Μεσόγειο και στον εδαφικό χώρο του νέου ελληνισμού, και όπου αλλού συνυπήρχε με άλλους λαούς και εθνικές ομάδες, κληροδότησε έναν τεράστιο όγκο έργων, τα οποία δεν ενσωματώνονται σε κατηγοριοποιήσεις ως προς τους στόχους και δεν ταξινομούνται εύκολα σε συλλογικά πορτρέτα. Η γοητεία τους βρίσκεται σε αυτή ακριβώς την ατομικότητα, στην προσωπική περιπέτεια, στη χρήση των λέξεων, στην αμχανία τους να προσλαμβάνουν το χώρο, τα συμβάντα. Σε αντίθεση με προγενέστερα κείμενα, είναι όλα σχεδόν δημοσιευμένα αμέσως μετά το ταξίδι, αυτούσια. Τα ημερολόγια και οι σημειώσεις, τα στιγμαία αυθόρμητα αισθήματα, οι κρίσεις και σκέψεις, απέχοντα από λογιολογία και θεωρητικές απαριθμήσεις, άλλοτε με ειρωνεία άλλοτε ταπεινά άλλοτε με ελαφράδα και αφέλεια παραδίδονται στο κοινό χωρίς επεξεργασία. Διάλογοι ζωντανόι φωτογραφίζουν με αμεσότητα τα στιγμιότυπα και τις περισσότερες φορές συγχέεται αν είναι δικά τους σχόλια ή απόψεις των εντοπίων. Οι παρατηρήσεις τους για τους λαούς, το παρελθόν τους, το μέλλον σε κάθε Κράτος ή Αυτοκρατορία, απορρέουν από συνομιλίες τους με εγχώριους πληθυσμούς. Η προσέγγισή τους έχει ξεπεράσει την ατομική τους θέση και την κοινωνική τους ένταξη ή τη σκοτεινή πλευρά της γης των αλλοθρήσκων.

Έχοντας πραγματικά πορευθεί σε χώρους που φέρουν το βάρος του παρελθόντος τους και για μία ακόμη φορά το ρημαδιό τόσων πολέμων και την απίστευτη αναζωογόνο δύναμη

του επαναπροσδιορισμού, οι ταξιδιώτες προσπαθούν να σταθούν αισιόδοξοι, υπεύθυνοι, απολογητικοί, με εντυπωσιακές γνώσεις για τα σύγχρονά τους θέματα και αδυναμία να αποποιηθούν το ρόλο του ταξιδιώτη-συγγραφέα και να γίνουν πραγματικοί μετέχοντες ή και επηρεάζοντες τα γεγονότα. Παραμένουν ταξιδευτές, μικροί πολιτικοί που συνομιλούν και ακούνε, γράφουν και διαδίδουν. Αναμειγνύουν απλοϊκές απόψεις με μεστά πορίσματα, πολιτικές θέσεις με ονειροπόλες αφηγήσεις. Συμμετέχουν στις αποφάσεις αλλά δεν τις καθορίζουν, εκφράζουν γνώμες επώνυμα αλλά παραμένουν οι ανώνυμοι των πεπραγμένων. Εν τούτοις, και όχι άμοιρη της αιώνιας επεμβατικής διάθεσης και της πολιτικής αντιπαλότητας στην Ευρώπη για το Ανατολικό Ζήτημα, η δορυφορική συμμετοχή και εμπλοκή των ταξιδιωτών

«ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΡΩΜΗ. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ»

του Iakob von Falke. Δημοσιεύεται στον κατάλογο, *Greek Civilization through the Eyes of Travellers and Scholars, From the Collection of Dimitris Contominas*, Αθήνα, Κότινος, 2003, σ. 143.

«ΤΑΞΙΔΙ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΜΕ ΑΤΜΟΠΛΟΙΟ»

του Marchebeus, Παρίσι, 1839.

Το ταξίδι της πρώτης ατμοκίνητης θαλαμηγού στα ύδατα της Ανατολής το 1853 οργανώθηκε από τον Marchebeus και καταγράφηκε από τον ίδιο αλλά και τον Giraudeau στα 1835.

στο διπλωματικό τοπίο, τους καθιστά και αυτούς υπεύθυνους για την πλεύση του νεότερου ελληνισμού απ' όποια μεριά και αν την προσαράξει κανείς.

Τα κείμενά τους είναι κατάμεστα από ερωτήματα αναπάντητα, περισσότερο από την αδυναμία του ανθρώπου να αποδεχθεί τη δυναμική της φύσης αλλά και την απίστευτη καταστροφική ή συμφεροντολογική δυναμική του πολέμου. Εισχωρούν στη φύση ή αφήνουν τη φύση να εισχωρήσει στη σκέψη και τα συναισθήματά τους, να τους διαπερνά έως να την αποδώσουν όχι μόνο με εικόνες αλλά και με λόγια. Η βαθιά ανάγκη προσέγγισης αναδύει την αγωνία τους, που επισκιάζεται από το τοπίο, κυρίως όμως από το βάρος του ιστορικού του παρελθόντος, από την αμχανία στην ισορροπία των κόσμων, από τη διαφορετικότητα και το εκάστοτε τοπικό, που αναδεικνύει και το μεγαλείο του. Στο Αιγαίο και το Ιόνιο η εναρμονία και οι μοναδικότητες στα οικιστικά σύνολα τα τεράστια άλματα διαφοροποιήσεων. Τα προγενέστερα κείμενα έδωσαν μία μορφή στην Αρχαιότητα. Τώρα αναδύονται οι αρχαιολογικοί χώροι και τοποθεσίες, καθένας με την ιδιαιτερότητά του. Η διαπλεκόμενη πολιτική και διπλωματία πλανάται ως σκέπη ενώ ο καθημερινός βίος αποδίδεται σχεδόν ανάγλυφος με πλήθος πραγματολογικών στοιχείων. Τέλος, το προσωπικό όραμα και η ψυχαγωγία εκφράζονται μέσα από το ταξιδεύειν.

ΙΩΛΗ ΒΙΓΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλκ. Αγγέλου**, «Περιηγητικός Οργασμός», *Τόπος και Εικόνα*, τ. Ε', Αθήνα, εκδ. Ολκός, 1983, σσ. 9-41.
- Eleni Aggelomati-Tsougaraki**, *The eve of the Greek revival: British Travellers' perceptions of the early nineteenth century Greece*, London, New York, Routledge, 1990.
- J.-Cl. Berchet**, *Le Voyage en Orient. Anthologie des Voyageurs Français dans le Levant au XIXe siècle*, ed. R. Laffont, coll. «Bouquins», Παρίσι, 1985.
- Χ. Γιακουμής**, *Η Ελλάδα. Φωτογραφικό και λογοτεχνικό ταξίδι στον 19ο αιώνα*, Αθήνα, εκδ. Μπάστας-Πλέσσας, 1997.
- Κ. Θ. Δημαράς**, «Επιλεγόμενα», στο *Περιηγήσεις στον Ελληνικό χώρο*, Αθήνα, 1968, σσ. 145-152.
- Κ. Θ. Δημαράς**, «Αίσιος αιώνας», *Τόπος και Εικόνα*, τ. Δ', Αθήνα, εκδ. Ολκός, 1982, σσ. 5-16.
- Loukia Droulia**, «De la périégèse individuelle au tourisme de masse. Croisière et Guides de voyages en Grèce» στο *Vers l'Orient par la Grèce avec Nerval et d'autres voyageurs*, (επ. έκδ. Loulia Droulia et Vasso Mentzou), Klincksieck, 1993, σσ. 105-113.
- Greek Civilization through the Eyes of Travellers and Scholars from the Collection of Dimitris Contomina*, Επιμ. Leonara Navari, Αθήνα, εκδ. Κότινος-Οaknoll press, 2003.
- Ph. Mansel**, *Constantinople, City of the World's Desire, 1453-1924*, 1995.
- S. Moussa**, *La relation orientale*, Παρίσι, Klincksieck, 1995.
- Leonora Navari**, *Greece and the Levant. The Catalogue of the Henry Myron Blackmer Collection of Books and Manuscripts*, Λονδίνο, 1989.
- Christine Peltre**, *Retour en Arcadie. Le voyage des artistes français au XIXe siècle*, Παρίσι, Klincksieck, 1997.
- J. Pemble**, *The Mediterranean Passion, Victorians and Edwardians in the South*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1987.
- Περιηγητές στη Μάνη, 15ος-19ος αιώνας, Ιστορικό Εθνολογικό Μουσείο Μάνης, Πύργος Κρανάς, Γύθειο, Ιούλιος 1993-Δεκέμβριος 1994*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνικός Οργανισμός Οργανισμός Τουρισμού, Αθήνα, 1993.
- Ουρανία Πολυκανδριώτη**, «Η Revue des Deux Mondes και η νεώτερη Ελλάδα» στο *Σύγκριση/Comparaison* 15, 2004, υπό έκδοση.
- G. Radet**, *L'histoire et l'oeuvre de l'Ecole Française d'Athènes*, Παρίσι, 1901.
- Ed. Said**, *L'Orientalisme. L'Orient crée par l'Occident*, Παρίσι, Editions du Seuil, 1980.
- T. Spencer**, *Fair Greece Sad Relic*, Bath, 1954.
- Φανή-Μαρία Τσιγκάκου**, *Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα, Ζωγράφοι και Περιηγητές του 19ου αι.*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1981.
- S.H. Weber**, *Voyages and Travels in the Near East made during the XIX century, ...in the Gennadius Library*, Πρίνστον, 1952.